

Katolska kyrkan i Södra stadshuset

1784–1837

Monica Eriksson

Efter reformationen fick Sverige en synnerligen sträng religionslagstiftning.¹ Alla svenskar måste vara lutheraner. ”Sedan Johan III och Sigismund försökt att åter införa Catholska läran, fruktade Svenska Regeringen och Presterskapet för en Catholik vida mer än för en Turk och Hedning”, kan man läsa i *Stockholms Tidning* nr 36 1826. Den svensk som övergick till ”villfarande lära” bestraffades med landsflykt och arvlöshet. Någon gång tillämpades även dödsstraff.

Några undantag måste ändå göras för utlänningar.² En viss frihet måste finnas för dem som ägnade sig åt handel, likaså för främmande krigsfolk. Den diplomatiska kåren, med ambassadörer från katolska länder, måste också få utöva sin religion ostört. Från 1600-talet var detta tillåtet, men endast för den egna familjen och tjänstefolket, och endast inom lyckta dörrar. Legationskapell inrättades för dessa främmande trosbekännare.

När man efter Karl XII-krigens tid började bygga upp den svenska ekonomin och det svenska näringslivet, var man hänvisad till hjälp utifrån. Tysktalande textilarbetare, mestadels från Aachen med omgivning, kallades genom manufakturkontorets försorg in till Sverige. De svenska prästerna var inte alls roade av detta – man borde verkligen inte bjuda in främmande trosbekännare! Men man behövde deras kunskaper. De måste undervisa de svenska arbetarna i färdigheter som inte fanns att tillgå i Sverige.³

De flesta av dessa värvade arbetare var katoliker. De hade fått löfte om att få utöva sin religion så som de var vana. De fick besöka legationskapellen, i första

hand den kejsrerlige ambassadörens, eftersom de flesta arbetarna var tysktalande.⁴ Ambassadörens präst fick motta mycket klagomål för sina ”vidskepliga ceremonier”. Gudstjänsten fick inte äga rum vid ”öppna dörrar”, och svenskar fick absolut inte vara med.

På detta sätt uppluckrades ändå de stränga reglerna för vem som fick besöka legationskapellen.⁵ Man måste gå försiktigt fram mot den arbetskraft som inkallats, annars kanske de inte ville stanna i Sverige. Förhållandet till främmande makter var också viktigt.

Trilskande katoliker

1741 fick de utlänningar som tillhörde den anglikanska eller reformerta kyrkan religionsfrihet och tillstånd att bygga sig en kyrka.⁶ Detta medförde självfallet att katolikerna blev mer fordrande. Frågan om att ge även dem liknande förmåner diskuterades på flera riksdagar, men inget beslut fattades. Katolikerna var inte nöjda med de stränga reglerna utan fortsatte med sina egna religiösa traditioner. Många förhör hölls med trilskande katoliker som alltid åberopade samvetsskäl när de överträdde lagarna. Katolska begravingar ”med vigvatten och andra vidskepelse” på Stockholms kyrkogårdar väckte stor förargelse.⁷

Legationskapellen flyttade mellan många olika adresser.⁸ De flesta tyska väveri arbetarna bodde på Söder, och det kejsrerlige kapellet, ett av legationskapellen, inrymdes 1774 i tobaksfabrikören Hermanns hus vid Peter Myndes backe 3.

För arbetet på Stockholms slott inkallades franska

och italienska konstnärer, de flesta katoliker. När slottsbygget var färdigt tog man itu med att bygga upp det svenska kulturlivet. Detta innebar att man tog in franska skådespelare och italienska och tyska musiker. Många av dessa var katoliker och de var alla garanterade fri religionsutövning.

Toleransedikten

För svenskar var det strängt förbjudet att besöka legationskapellen och delta i katolska mässor. Detta förekom likafullt hela tiden. Bland annat försökte katolska textilarbetare vid Barnängen gärna värva arbetskamrater för sin tro. Detta föranledde stränga tillrättavisningar men sällan straffpåföljd – man vågade inte driva bort arbetskraft.⁹

1779 års riksdag beslöt om en begränsad religionsfrihet för utlänningar. År 1781 formulerades det hela i ”toleransedikten”.¹⁰ Nu fick alla i Sverige bosatta utlänningar av främmande religion rätt till fri religionsutövning. De fick ha egna kyrkor och präster och låta uppfostra sina barn i sin egen tro. De fick däremot inte tillträde till rikets ämbeten, inte heller kunde de väljas till riksdagsmän. Det var förbjudet att hålla allmänna processioner, inrätta kloster eller offentliga skolor samt att locka andra till avfall.

Påven sände genast ett tackbrev till Gustav III. Kungen svarade och bad påven sända en apostolisk vikarie som skulle ta hand om hans 30 000 katolska undersåtar. Denna siffra stämmer inte – det fanns högst 3 000 katolska undersåtar i Sverige.

Congregatio de Propaganda Fide, Propagandakongregationen eller ”Propagandan”, som bevakade katolska intressen i icke-katolska länder, valde omgående en apostolisk vikarie, som fick samma befogenheter som en biskop. Det blev en fransk abbé, pater Nicolas Oster, som anlände till Stockholm sommaren 1783.

Publicisten Carl Christoffer Gjörwell, som kände såväl Oster som hans efterträdare, beskriver honom

som ”en storväxt och vacker man” som hade /utseende/ af en Diplomat”.¹¹

Församlingen i Stockholm bestod av cirka 2 000 personer, mest tyska fabriksarbetare vid Barnängens och Kungsholmens fabriker. Det fanns också en del fransmän. Vidare innehöll församlingen officerare, en del förnämt folk och konstnärer men mest tjänstefolk vid hovet och hos aristokratien, perukmakare och komedianter, musikanter och garnissonssoldater.¹²

Oster trodde att påven skulle bekosta ett kyrkbygge. Men Propagandakongregationen visade inget intresse för detta. Oster fick nöja sig med den provisoriska lokal som erbjudits, ”frimurarsalen” med därtill hörande korridor i norra flygeln av Södra stadshuset. Det tog några månader innan denna lokal var klar att användas som ”interimskyrka”.

Interiör

Arkitekten Erik Palmstedt besiktigade den blivande kyrkolokalen 8 mars 1784.¹³ Salen hade brädgolv med stenfris kring alla murar, gipsat tak med vägglist, åtta fönsterlufter och två blå och vita kakelugnar. Kring rummet löpte en bröstpanel och väggarna var gula. I bredd med salen fanns en korridor med åtta fönsterlufter, tre gröna kakelugnar och två deuxbattantdörrar.

Väggen mellan salen och galleriet togs bort så att rummet blev dubbelt så brett, och kakelugnarna revs. I ett hörn ordnade man en sakristia. Altaret vid salens östra sida var av trä som var marmorerat och utsmyckat. Det stod ett stycke från väggen och omgavs av ett järngaller som gick i halvcirkel. Över altaret fanns en stor trönhimmel av röd moiré, och väggen bakom var också prydd med sådant tyg.

Vid salens andra kortsida fanns en läktare med orgel. Bänkarna var placerade på bägge sidor om en mittgång. Det fanns en gallerförsedd loge som var avsedd för kungliga besökare.¹⁴

Vägg i vägg med kyrksalen låg en restaurant.

Källarmästare J G Bleumortier, var inte glad åt att behöva avstå utrymme åt kyrkan och sades "qvilda grufweligen" över detta.¹⁵ De lokaler han blev uppsagd från var just den stora salen och galleriet därbredvid.

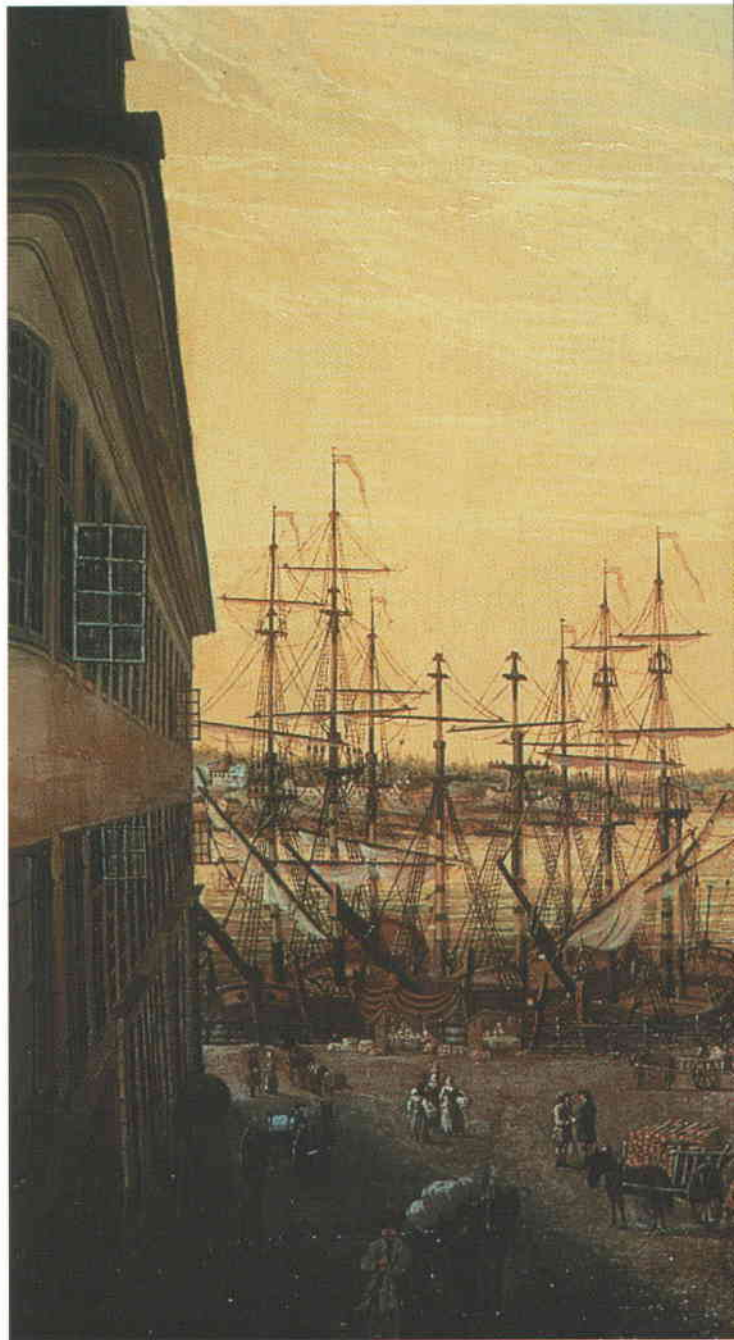
Oster blev tvungen att låna tvåhundra riksdaler för att kunna iordningställa kyrkan. Han förväntade sig att få disponera lokalen utan att betala hyra. Men underståthållaren von Axelson säger: "Påskdagen skal det nya catholske interims templet inwigas med all ceremonie. At ej störa Abbéen i dess beredelser har jag icke ännu annonseradt honom at han bör betala den hyra honom är förelagd. Så snart fêten är förbi skal jag med glädie lemna honom denna tidning."¹⁶

Invigning

Påskdagen 11 april 1784 invigdes kyrkan som fick namnet Helgeandskyrkan.¹⁷ Legationsprästerna Dahmen från Wien och Ybarrarán från Madrid medverkade. Mässan var komponerad av kunglige kapellmästaren Uttini. Hertig Karl, Gustav III:s bror, var närvarande liksom många andra förnäma personer, men Frankrikes och Spaniens ambassadörer infann sig inte.

Oster var vid gott mod när den nya kyrkolokalen äntligen blivit färdig. Med statssekreteraren Schröderheims hjälp lyckades han få trycka en ny latinsk upplaga av psalm- och bönböcker i Sverige.

När Gustav III kom hem från Italien våren 1784 var han inte längre särskilt intresserad av den katolska församlingen. En katolsk kyrka ville han gärna ha i Stockholm, kanske mest för stadens prydnad. Men det fanns inga pengar, och frågan om ett kyrkbygge fick anstå. Kyrksalen i Södra stadshuset förblev i femtio år den enda katolska kyrkan i Stockholm.

*Utsikt från Brunnbacken över Saltsjön.
Vid sidan av brunnen ses Södra stadshusets norra flygel.
Oljemålning av Johan Sevenbom, 1773. SSM.*

Oster bad flera gånger Propagandakongregationen om att få en medhjälpare. En intresserad spekulant fanns redan i Sverige. Det var abbén Georg Joseph Vogler,¹⁸ känd tysk musiker – han har bland annat komponerat vår populära julsång Hosianna – som sedan 1786 var anställd av Gustav III som musiklärare åt kronprinsen och som kapellmästare vid Operan. Men det ansågs inte helt passande att han läste mässan på morgonen och ledde baletten på kvällen. Man tyckte det var mera lämpligt att han höll sina gudstjänster på Drottningholm. Det blev en annan person, karmelitpatern Raphael d'Ossery, som blev Osters medhjälpare.

Det finns en ögonvittnesskildring av den katolska församlingens situation i Stockholm. Den polske kaniken Johannes Baptista Albertrandi, vetenskapsman på studieresa i Sverige, vistades i Stockholm 1789–1790. Han berättar: ”Denna improviserade kyrka, den enda katolska i hela den vidsträckta staden, äre belägen nästan en mil från stadens mera centrala delar. Katolikerna, som bo i norr, ha åtminstone den utvägen att de kunna närvara vid mässan i ett utav legationskapellen...”¹⁹

Oster reste till Frankrike 1788 och ersattes av d'Ossery som 1795 lämnade sin post. Hans hjälppräst, Paolo Moretti från Bologna, blev därefter ansvarig för de svenska katolikerna.

Katolsk katekes

Moretti ordnade så att Bellarminos katekes, som överstatts till svenska, gavs ut i Stockholm. Det var den första katolska bok som tryckts i Sverige efter reformationen, och under 30 år var det den enda läroboken på svenska om katolsk tro.

Moretti ville också gärna ge ut en handbok på svenska med söndagevangelierna och förklaringar till katolska kyrkliga bruk. Det fick han inte göra, men varje söndag före högmässan kunde man föreläsa ur manuskriptet.

Det var lärorikt för alla, även för de närvarande protestanterna som därigenom lärde sig förstå ceremonierna ”...och våga icke längre att under skratt och gyckel bevista den heliga mässan”.²⁰ Det var alltså många svenskar som besökte de katolska gudstjänsterna, trots att det var förbjudet.

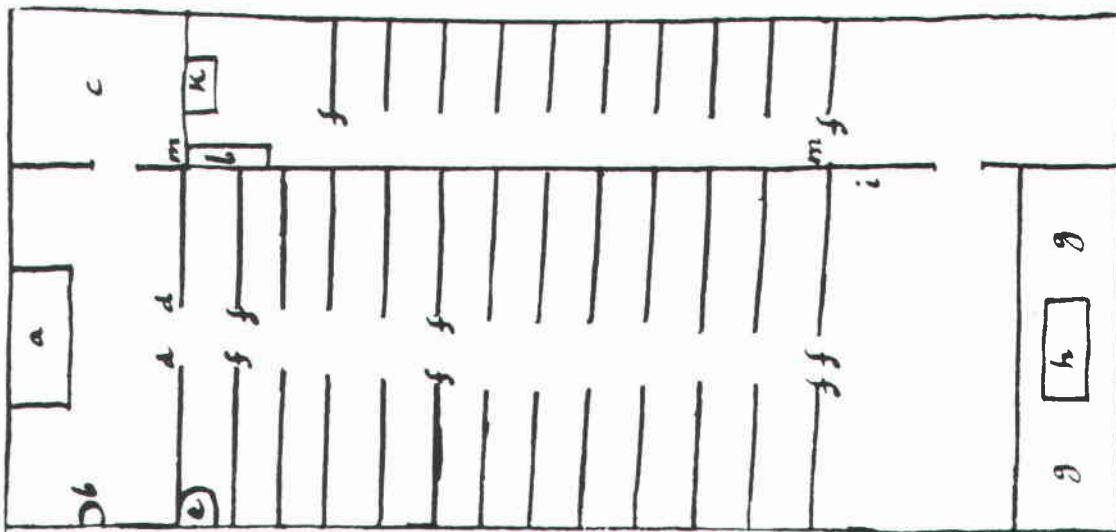
Morettis främsta insatser var inom skola och fattigvård. Han var också mån om att smycka ut kyrkan. Louis Jean Desprez, som Gustav III lärt känna under sin vistelse i Italien och som nu var teaterdekoratör vid Operan, var god vän med Moretti. 1800 uppställdes i kyrkan en serie bilder, ”Triomphe du Vieux et du Nouveau Testament”. Dessutom fullbordade Desprez en målning av den italienske konstnären Giambattista Maderni, som denne inte hunnit göra klar före sin död. Tavlans motiv var ”Jesus välsignar barnen”.

”Bibliskt skuggspel”

Desprez hjälpte också Moretti i hans undervisningsverksamhet. Han gjorde 168 bilder som föreställde scener ur Gamla och Nya Testamentet. De var framställda som silhuetter, sattes i ramar och belystes bakifrån. Detta ”bibliska skuggspel” visades fr.o.m. 1803 för allmänheten tillsammans med en julkrubba.

Men Morettis ekonomiska situation blev alltmer besvärlig. Han fick han påvens tillstånd att sälja vikariatets lösegendom, betala församlingens skulder och resa hem till Italien. Men Moretti ville inte. Han försökte få pengar från annat håll.

Vid sin ankomst till Sverige hade Moretti beställt ritningar till en katolsk kyrka i Stockholm med plats för 2 000 personer. Snart kunde han inte ens betala hyran för kyrkolokalen i Södra stadshuset. Med kyrkan lyckades han inte få kontakt. 1798 sökte han befrielse från hyran, men stadens myndigheter ansåg inte att de kunde gå med på detta. Kungen skänkte då generöst 300 rdr till de fattiga katolikerna, och detta fortsatte han med varje år.

Planskiss av katolska kyrkan i norra flygeln av Södra stadshuset, ritad av J.B. Albertandi i ett brev till P.R. Kicinski 16/4 1790. a) högaltaret i öster, b) dopfunten, c) sakristian dd) galler, e) predikstolen, ff) bänkar, gg) läktaren, h) orgeln, i) den gallerförsedda kungliga logen, belägen en trappa upp, k) sidoaltaret, l) kantorernas plats, mm) estrad för folket. Krasinski-biblioteket, Warszawa

När katolikerna i Stockholm fått en egen präst och egen kyrkolokal, tyckte de katolska ländernas regeringar snart att det var onödigt med legationskapell och ambassadörspäster.²¹ Det ena kapellet efter det andra drogs in, de franska och kejsrerliga kapellen 1804, det spanska 1805. Samtidigt försvann legationsprästerna.

Antalet katoliker i Stockholm minskade. På d'Osserys tid var katolikerna ca 1 800, 1797 var de 800 och 1803 endast 300. Moretti talade ofta om "missionens bedrövlige tillstånd".²² Han dog 1804 av förkylning, endast 45 år gammal. Gjørwell säger om Moretti att "han såg slug ut, vägde sina ord men icke sina penningar, ty han gav så rundeligen ifrån sig åt nödlidande Trosförvanter, att han själv dog så fattig, att han ej utan tillskott kunde begravas".²³

Morettis efterträdare blev Jean Baptiste Gridaine, en fransk präst som sedan fyra år var bosatt i Stockholm.

Gridaine förestod katolska församlingen i Stockholm under nästan 30 år. Han har noggrant skildrat allt som hände under denna tid, dels i en krönika (1804–1818), dels i brev till Propagandan, allt författat på latin. Gjørwell tyckte:²⁴ "Hr Gridaine är en man af både Lärdom och Belevfvenhet, förestår sitt Kall väl, är serviable, poli et gai" – dvs tjänstvillig, belevad och gladlynt.

Soldater i kyrkan

Vid stora högtider i katolska kyrkan var många lutheraner närvarande, vilket egentligen var förbjudet. En del tyckte att den katolska gudstjänsten var vacker, andra uppförde sig illa och störande. Tio soldater höll ordning i kyrkan vid dessa tillfällen.²⁵

Gridaine glädde sig mycket när Desideria, Karl XIV Johans gemål, kom till Sverige 1811. En hel del

katoliker följde med henne. Gridaine var hennes slottskaplan under den tid hon var i Stockholm. Hon sände sedan generösa gåvor till de fattiga katolikerna.

Gridaine planerade att försöka skaffa en kyrkobyggnad. Andra icke-lutherska församlingar hade nu egna gudstjänstlokaler. Dessutom hade stadens styrelse 1813 beslutat att om två år inrätta en skola i norra flygeln. Stadens planer på skola uppskötts emellertid, och katolska församlingen fick behålla sin lokal. Men den var i stort behov av reparation.

Kronprinsessans huskaplan

Kronprinsessan Josefina, gemål till kronprins Oscar (sedermera Oscar I), kom till Stockholm 19 juni 1823. Josefina medförde en egen huskaplan, Jakob Lorenz Studach.²⁶ Studach kunde konstatera att de svenska katolikernas ställning snarast försämrats efter toleransediktets tillkomst.

I stället för tre präster fanns nu bara en. I stället för tre fina legationskapell fanns nu "blott en Sal, hvars yttre äfvensom inre aldeles icke motsvarade gudstjänstens värdighet, hvars läge och granskap ej allenast icke inbjuder att bevista gudstjensten, utan snarare hos hvar och en tänkande måste upväcka en obehagelig öfvertygelse om Församlingens sorgliga tillstånd".²⁷

Josefina såg också att det stod illa till med den katolska församlingen i Stockholm. Församlingen minskade hela tiden, man gick hellre till de protestantiska kyrkorna. Ingen skola fanns, ingen undervisning förekom.

Gridaine drog sig tillbaka och dog 1833. Studach efterträdde honom. Studach hade varit hovkaplan hos hertig Eugen av Leuchtenberg, Josefinas far. Han var också verksam som vetenskapsman och författare. Med Studach börjar en ny epok för katolska församlingen i Stockholm. Han kom att göra imponerande insatser.

Studach skrev artiklar i utländska tidskrifter för att väcka intresse för den katolska församlingen i Stockholm. Han berättar att han då han tillträdde sitt ämbete fann "en upplöst församling utan kyrka, utan skola, utan hus, utan skollärare, utan kyrkväktare, utan bönbok, utan katekes, utan fonder, med en skara förvildade, fattiga barn".²⁸

Hans gode vän och lärjunge Charles de Montalembert ger en ännu mer dramatisk beskrivning av situationen: "Numer finnes det blott omkring 300 katoliker kvar i Sverige, dyrbara och heliga spillror av en hel nation... Till överstepräst hava de en främmande och enslig åldring; till tempel en gammal övergiven sal i en av Stockholms förstäder. De äro alla fattiga, nästan alla fiskare...".²⁹

Genom insamlingar och genom kungligt stöd fick Studach möjlighet att inköpa en egendom vid Norra Smedjegatan, i kvarteret Trollhättan. 1835 lades grunden till en kyrka, 16 september 1837 invigdes den av hertig Max av Leuchtenberg, Josefinas bror. Arkitekten Fredrik Blom hade ritat den nya kyrkan, som kallades S:ta Eugeniakyrkan. Man valde detta namn för att hedra drottning Desideria och kronprinsessan Josefina, som båda hette Eugénie.

Så kunde Stockholms katolska församling lämna Södra stadshuset.